

Türk Bilim Tarihi Çalışmalarında Bir Hakikat Yolcusu: Cevat İzgi ve “Osmanlı Medreselerinde İlim”

F. Samime INCEOĞLU*

Giriş

Türkiye’de Osmanlı-Türk bilim tarihi konusunda, nisbeten belirli alanlara odaklanmış araştırmalar olmakla birlikte, derli toplu, kitap çapında genel eserlerin yokluğu bilinmektedir. Bu alanda kaleme alınan ilk eser Abdülhak Adnan Adıvar’ın *Osmanlı Türklerinde İlim* adlı çalışmasıdır. Bilindiği üzere bu eser Cumhuriyet dönemi bilim tarihi yazıcılığının ilk örneği olarak kabul edilmektedir.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden, Cevat İzgi’nin doktora tezi olarak hazırladığı ve vefatından sonra yayınlanan *Osmanlı Medreselerinde İlim* adlı çalışması, yer yer Adıvar’ın eseriyle örtüşüyor gibi görünse de, yalnızca medreselerde okutulan riyâzî ve tabii bilimlere ilişkin ders ve kitapları vermekle kalmaz aynı zamanda Osmanlı bilim tarihinin İslam bilim geleneği ile bağlantısını kurar. Meseleye bu açıdan yaklaşıldığında, İzgi’nin çalışması ile ilgili olarak “sahasının ilk örneği olduğu” görüşü ileri sürülebilir. Bununla birlikte eserin içeriğine bakıldığında, dikkat çekici bir diğer husus, İzgi’nin çalışmasının genel anlamda Osmanlı ilmi hayatının tarihî serüvenini anlatmaktan ve muhtevaya girmekten ziyade, yalnızca Osmanlı Devleti’nin önemli bir eğitim/öğretim müessesesi olarak medrese kurumunu ele almış olmasıdır. Yazar, çalışmasının muhtevasını, medreselerin kurumsal tarihi, yapısı, işleyişi ve burada okutulan -medreselerin ders müfredatında yer almamakla birlikte Osmanlı alimlerinin özel olarak ilgilendikleri de dahil olmak üzere- riyâzî ve tabii bilimler sahasındaki eserlerle sınırlandırmaktadır.

Yaşamı, Eserleri ve Çalışmaları Hakkında

Türkiye’de yapılan Osmanlı-Türk bilim tarihi çalışmaları sözkonusu olduğunda, 1955 yılının Ocak ayında Malatya’da dünyaya gelen Cevat İzgi, bu alan üzerine çalışan ender isimlerden bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1995 yılında, kırk yaşındayken, elim bir trafik kazası sonucu vefat eden İzgi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Dilleri ve Edebiyatları Bölümü’nden mezun ol-

* Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi.

duktan sonra İslam Konferansı, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi'nde Prof. Dr. Ramazan Şeşen'in yanında başladığı çalışmalarında gerek yurt içi, gerek yurt dışında bulunan bazı önemli yazma kütüphanelerinin taranması faaliyetlerinde bulunmuş, genelde bilim tarihi özelde ise İslam ve Osmanlı ilim tarihi açısından önemli çalışmalara imza atmıştır.

Merhum Cevat İzgi'nin Türk bilim tarihi çalışmaları ile ilgili sağladığı en ciddi katkılardan biri İslam ve Osmanlı döneminde astronomi, tıp, matematik gibi tabii ve riyazî ilimlere ilişkin kaleme alınmış bilim tarihi açısından önemli yazma eserlerin kataloglarının hazırlanmasıdır.¹ Ayrıca, R. Şeşen, C. Akpınar ve İ. Fazlıoğlu ile beraber hazırladığı *Osmanlı Astronomi Tarihi I-II* (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu) ve R. Şeşen ve C. Akpınar ile birlikte hazırladığı *Osmanlı Matematik Tarihi Literatürü I-II* (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu) adlı eserler yazarın yine bu sahada yaptığı dikkat çekici çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan İzgi'nin *TDV İslam Ansiklopedisi'* ne yazdığı çok sayıda madde, bilim tarihi kapsamında ele alınabilecek bazı biyografileri ve eserler hakkında sunduğu bildirimleri ve makaleleri göz önüne alındığında bilim tarihi ile ilgili çalışmalarının boyutları ve bu sahadaki katkıları gereği gibi değerlendirilebilir.

Osmanlı Medreselerinde İlim Üzerine Kısa Notlar

Merhum Cevat İzgi ve çalışmalarına dair kısaca verilen malûmatın ardından bu yazının esas konusunu teşkil eden eser değerlendirilecek olursa, kitap, daha önce de ifade edildiği gibi, Türk bilim tarihi üzerine çalışan sayılı isimlerden biri olan Cevat İzgi'nin "Osmanlı Medreselerinde Tabii ve Riyazî İlimlerin Eğitimi" başlığıyla kaleme aldığı doktora tezinin *Osmanlı Medreselerinde İlim* adıyla iki cilt olarak yayınlanmasından ibarettir. Üç ana bölümden oluşan bu çalışmanın ilk kısmını oluşturan Giriş² bölümü Osmanlı medreselerindeki eğitim sisteminin çerçevesini resmedecek şekilde medreselerin yapısı ve işleyişini konu edinmektedir. Bu bölümde İzgi, "Osmanlı Medreselerinin Teşkilâtı", "Osmanlı Medreselerinin Kadrosu", "Osmanlı Medreselerinin Tedrisat Kanunu ve Müfredat Programı", "Osmanlılarda Aklî İlimler ve Alimlerin Bu İlimlere Karşı Takındığı Tavrı", "Kurulmuş Medreselerin Kapatılmasına Kadar Osmanlı Alimlerinin İlim Seviyesi İle İlgili Bazı Genel Tespitler" başlıkları altında okurlara Osmanlı medreselerinin eğitim ve öğretimi; Osmanlı ulemasının aklî ilimlere yaklaşımı ve donanımları hakkında genel bir perspektif sunmaktadır. Yazar, Giriş bölümünün sonunda "Okunan Derslerle İlgili Sistematik Tasnifler"³ de yer vermektedir. Bu bölümde daha

1 Ramazan Şeşen ve Cemil Akpınar'la birlikte hazırladığı *Türkiye Kütüphaneleri İslami Tıp Yazmaları Kataloğu* ve *Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu* ile R. Şeşen ve M. Haşim Altan ile beraber hazırladığı *Kıbrıs İslam Yazma Eserler Kataloğu* da İzgi'nin yayınlanan eserleri arasında yer almaktadır.

2 Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997, c. I, s. 35-160.

3 *A.g.e.*, c. I, s. 163-183.

önce bilinen kaynaklar yanında *Kevakib-i seb'a* gibi ilk defa İzgi tarafından değerlendirilen pek çok yazma eser dikkati çekmektedir.

Giriş bölümünde ilk olarak Osmanlı medreselerinin teşkilat yapısına değinen İzgi, bu konuyu teşkilat yapısı açısından dönüm noktaları olarak kabul ettiği 1331-1402; 1402-1471; 1471-1557; 1557-1908 ve 1908-1924 dönemi olmak üzere 5 dönemde incelemektedir. Yazara göre, İznik'te Orhaniye Medresesi'nin kuruluşundan Yıldırım Bayezid devrine kadar olan ilk dönem Osmanlı medreselerinin kuruluş aşamalarını tamamlayıp, teşkilatlanmanın filizlendiği bir dönemdir. Yazarın “medreselerin gelişme devri”⁴ olarak kabul ettiği 1402'den Semaniye medreselerinin kuruluşuna kadarki ikinci dönemde ise Osmanlı medreseleri teşkilatlanma çabalarını tamamlamış ve “Semaniye'nin kuruluşuyla ikinci ve asıl teşkilatlanmasını”⁵ gerçekleştirmiştir. Bu dönemi bir önceki dönemden farklılaştıran en önemli nokta Sahn-ı Seman medreselerinin kuruluşuyla birlikte medreselerin pâyeye bakımından derecelendirilmiş olmasıdır.⁶

Öte taraftan İzgi, “Medreselerin yükselme devresi”⁷ olarak gördüğü Semaniye medreselerinin kuruluşundan Süleymaniye medreselerinin kuruluşuna kadarki (1471-1557) üçüncü devrede ortaya çıkan yeni yapılanmadan da bahsetmekte;⁸ Süleymaniye medreselerinin kuruluşundan II. Meşrutiyet'e kadar olan dönemi medreselerin teşkilatlanması açısından “duraklama-gerileme-çökme devri”⁹ olarak değerlendirmektedir. II. Meşrutiyet'ten 1924 yılına kadarki dönemi ise –medreseler, yazarın da ifade ettiği gibi, bu tarihten sonra Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Maarif Vekâleti'ne devredilmiştir- “medreselerin dördüncü ve beşinci teşkilatlanmalarını yaparak kendilerini yenilemeğe çalıştığı ve fakat başaramadığı son devir”¹⁰ şeklinde nitelemekte ve medreselerin ıslahı için gösterilen çabalara ve yeni düzenlemelere yer vermektedir. Bu çerçevede yazar 1908 sonrası ortaya atılan, 1909 yılında İslâmî ilimlerle birlikte “fizik, kimya, cebir, hendese ve coğrafya gibi dersler”in¹¹ de müfredat programında yer aldığı Fatih Tabhâne Medresesi ile 1914 yılında Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nin kurulmasıyla neticelenen medreselerin ıslah edilmesi fikri üzerinde durmakta ve Fatih Tabhâne Medresesi Ders Vekili Hâlis Efendinin “İslam maarifinin çağa uygun bir hale getirilmesi”¹² ile ilgili düşüncelerine ve Küçük Said Paşanın “özellikle riyazi ilimlere ehemmiyet verilmesi taraftarı olduğu”na¹³ dikkat çekerek o dönem alimlerinin akli ilimlere yaklaşımını göstermeye çalışmaktadır.

4 A.g.e., c. I, s. 36.

5 A.g.e., aynı yer.

6 A.g.e., aynı yer.

7 A.g.e., aynı yer.

8 A.g.e., c. I, s. 36-37.

9 A.g.e., c. I, s. 38.

10 A.g.e., aynı yer.

11 A.g.e., c. I, s. 39.

12 A.g.e., aynı yer.

13 A.g.e., aynı yer.

Vakfiyelerdeki bilgilerden hareketle Osmanlı medreselerinin kadrosunun idare, tedris [öğretim kadrosu] ve hizmet olmak üzere üç sınıftan oluştuğunu ifade eden İzgi, bu kadroları teşkil eden görevlilere değindikten sonra “Anadolu Selçuklu medreselerinden Altun Apa, Karatay ve Caca Bey medreselerinin vakfiyelerinde”ki¹⁴ bilgileri kullanarak “Anadolu Selçuklu medreselerinin teşkilatı, yönetim ve eğitim kadrosu hakkında bilgi”¹⁵ vermekte ve bu bilgilerin “Anadolu Selçuklu medreseleriyle Osmanlı medreseleri arasında”¹⁶ mukayese yapmak bakımından önemli olduğunu vurgulamaktadır. Daha sonra, Osmanlı medreselerinin yönetim, eğitim ve öğretim kadrosuna ayrıntılı olarak yer veren İzgi, burada ilk olarak yönetim kadrosunu oluşturan “medreselerin işleyişlerinde görevli mütevellinin maiyetinde”¹⁷ bulunan “katib, câbî, câbî katibi, mu’temed, (...) noktacı”¹⁸ gibi memurların görevlerinden; müderris ve mu’idler’den [müderrisin yardımcısı] oluşan eğitim kadrosundan, müderris olmak için gerekli şartlardan -ki burada İzgi, bir müderrisin aklî ve naklî ilimlerde mahir olması gereğinin özellikle vurgulandığına dikkat çekmektedir-, müderrislerin kimler tarafından ne şekilde tayin edildiklerinden,¹⁹ bir müderrisin taşınması gereken vasıflardan,²⁰ “ilmiye sınıfının bozulmasını hazırlayan sebepler”den²¹ bahsetmektedir. İzgi, son olarak da, öğrenim kadrosunu ele almakta ve Osmanlı medreselerinin öğrenim kadrosunu oluşturan suhtelere ve dânişmendlere, onların tahsillerine, eğitim süreçlerinde hangi kitapların okutulduğuna, dânişmendlerin icazet almaları, mülâzım olmaları hususuna ve mülâzemet usûlünün nasıl ve neden bozulduğuna değinmektedir.²²

İzgi’nin kitabın giriş bölümünde üzerinde durduğu önemli bir diğer konu da “Osmanlı Medreselerinin Tedrisat Kanunu ve Müfredat Programı” (s. 61-116) başlığı altında incelediği tedrisat kanunu ile müfredat programıdır. Konuya “Osmanlı Devleti’nde medreseleri ilk defa esaslı bir şekilde tertip ve tanzim ederek teşkilatlandıran”lar²³ hakkında ortaya atılan çeşitli görüşleri dile getirerek başlayan yazar, bugün elimizde bulunan Kanunî Sultan Süleyman, II. Selim, I. Ahmet ve IV. Murat devirlerinde toplanmış kanun mecmualarına işaret etmekte, ilk tedrisat kanunu olan ve Fatih Sultan Mehmet tarafından tertip ettirilen tedris kanunu²⁴ üzerinde, iktibaslar yapmak suretiyle ayrıntılı bir şekilde durmaktadır.

14 A.g.e., c. I, s. 41.

15 A.g.e., aynı yer.

16 A.g.e., aynı yer.

17 A.g.e., c. I, s. 43.

18 A.g.e., aynı yer.

19 A.g.e., c. I, s.44.

20 A.g.e., c. I, s. 45-46.

21 A.g.e., c.I, s. 46.

22 A.g.e., c. I, s. 53-61.

23 A.g.e., s. 61. Cevat İzgi, kaynakların bu hususla ilgili olarak Ali Kuşçu ile Mahmut Paşayı zikrettiklerini belirtmektedir.

24 A.g.e., c.I, s. 62-67.

Osmanlı medreselerinin müfredat programı hakkında öncelikle müfredat programının elde edilebileceği “temessük” kayıtları, *Kevâkib-i Seb’â* gibi kaynaklara dikkat çeken İzgi, medreselerin müfredat programlarını bu kaynaklardan hareketle, “İlimlerin Tasnifi İle İlgili Eserlere”,²⁵ “Osmanlı Alimlerinin Otobiyografilerine ve İcâzetnâmelerine”,²⁶ “1286/1869 Tarihli İstanbul Medreseleri Listesine”²⁷ ve “Darülhilafeti’l-Âliyye Medresesinin Müfredat Programına”²⁸ göre dört ana başlıkta tasnif ederek incelemekte ve konuyla alakalı oldukça teferruatlı bilgiler vermektedir.

Yine bu bölümde yazar tarafından incelenen dikkat çekici diğer bir konu günümüzde epeyce tartışılan “Osmanlılar’da Akli İlimler ve Alimlerin Bu İlimlere Karşı Takındığı Tavrı”²⁹ meselesidir. İzgi, konuyu medrese vakfiyelerinden, *eş-Şakâyyık* gibi hâl tercümesi kitaplarından verdiği örneklerle anlatmakta ve zamanımızdaki konuyla ilgili genel kanaatin aksine müderrislerin akli ve nakli ilimlerde mahir olmalarının istendiğini vurgulamaktadır. Daha sonra yazar, medreselerin kuruluşlarından kapatılmalarına kadar geçen sürede Osmanlı alimlerinin ilmi seviyeleri ile ilgili bazı tespitlere yer vermiştir. Konuyu “İlk Osmanlı Alimleri ve Eserleri”³⁰, “İstanbul’un Fethinden Önceki Osmanlı Alimlerinin İlimlere Bakışı”,³¹ “Eski İslam Bilim Geleneğinin Sürekliliği”,³² “Batı Dünyası İle İlgili Temaslarda Medrese Müntesiplerinin Rolü”,³³ “Alimlerin Batı’daki İlmî Yeniliklere Karşı Olan İlgileri”,³⁴ “Osmanlılarda Bilim ve Gözleme Dayalı Olarak Araştırma Yapan Müstakil Müesseselerin Yokluğu”,³⁵ “Batı’nın Alet ve Edevat Yönünden Osmanlılardan Üstünlüğü”,³⁶ “Osmanlı Alimleri ve Bilimlerin Uygulanması”,³⁷ “İlim Yolunda Yapılan Seyahatler”³⁸ başlıkları altında değerlendiren İzgi, son olarak “X-XVI. ve XVIII-XIX. Asırlar Arasında Bazı Osmanlı Medrese Alimlerinin Durum”larına³⁹ ilişkin örnekler de sunmaktadır.

Giriş bölümü, daha önce de ifade edildiği gibi, Osmanlı medreselerinde okunan/okutulan derslerle ilgili bilgileri gösteren sistematik tasnifleri içermektedir. Araştırmacı ve okurlara cetveller halinde sunulan bu çizelgelerde *Kevâkib-i*

25 *A.g.e.*, c. I, s. 69-97.

26 *A.g.e.*, c. I, s. 97-108.

27 *A.g.e.*, c. I, s.108-110

28 *A.g.e.*, c. I, s. 110-116.

29 *A.g.e.*, c. I, s. 117-127.

30 *A.g.e.*, c. I, s. 128-131.

31 *A.g.e.*, c. I, s. 131-132.

32 *A.g.e.*, c. I, s. 132-136.

33 *A.g.e.*, c. I, s. 137-144.

34 *A.g.e.*, c. I, s. 144-149.

35 *A.g.e.*, c. I, s. 149-150.

36 *A.g.e.*, c. I, s. 150-152.

37 *A.g.e.*, c. I, s. 153-155.

38 *A.g.e.*, c. I, s. 155.

39 *A.g.e.*, c. I, s. 155-160.

Seb'a'ya (1155/1741), İshak b. Hasan et-Tokadî'nin *Nazmu'l-Ulûm*'una, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Tertib-i Ulûm*'una, Nebî Efendi-zade'nin *İlimlerin Tertibi İle İlgili Kasidesi*'ne, Taşköprülü-zade ve Katip Çelebi'nin aldığı ve verdiği derslere ve XVII. yüzyılda yaşayan ve adı bilinmeyen bir alimin, Şeyhülislam Feyzullah Efen-dinin, Bursalı İsmail Hakkı'nın, Cevdet Paşanın, Ziyaeddin Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Ahıskavî'nin aldığı derslere göre Osmanlı medreseleri müfredat programı ile Darülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nin müfredat programı bulunmaktadır.⁴⁰

Kitabın "Riyazî İlimler"i ele alan ikinci bölümünde Aristo ve Taşköprülü-zade'nin bu konuyla alakalı görüşlerine ve riyazî ilimleri alt başlıklarıyla birlikte gösteren bir çizelgeye yer verildikten sonra riyazî ilimler, "Aritmetik ve Cebir",⁴¹ "Geometri",⁴² "Astronomi"⁴³ ve "Müzik"⁴⁴ ilimleri olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir.

"Aritmetik ve Cebir"⁴⁵ bahsinde öncelikle, bu ilimlerin Osmanlı medreselerindeki eğitimini değerlendiren yazar, aritmetiğin "bir çok ilmin ihtiyaç duyduğu temel bir ilim olması dolayısıyla eskiden beri eğitimde öncelikli bir yere sahip ol"duğunu⁴⁶ ifade eder ve Osmanlı alimlerinin "hisâb ilmi" hakkındaki düşüncelerine değinir. Konuya Taşköprülü-zade'nin "ilm-i aded" ve dalları üzerine verdiği bilgilerden, sıbyan mektepleri ve medreselerdeki aritmetik eğitiminden, aritmetik eğitiminde kullanılan alet ve edevattan, hisab icâzetnâmelerinden bahsederek devam eden İzgi, okutulan aritmetik ve cebir kitaplarını, tahrirleri, istinsahları, şerhleri, tercümeleleri, haşiyeleri ve ihtisarlarıyla birlikte ele almakta, bu çerçevede medreselerde Ali Kuşçu'nun *er-Risâletü'l-Muhammediyye fi'l-hisâb*, Bahâuddin el-Âmilî'nin *Hulâsatu'l-hisâb* adlı eserlerinin okutulduğunu ve bununla birlikte İbnu'l-Hâ'im ile İbnu'l-Bennâ'nın kitaplarının da kabul gördüğünü belirtmektedir.⁴⁷ Yazar bu bölümü "Osmanlı Medrese Alimlerinin Logaritmanın Osmanlılara Girişindeki Katkısı"⁴⁸ ile ilgili görüşlerini dile getirerek neticelendirmektedir.

İzgi, Osmanlı medreselerindeki "Geometri" ve "Astronomi" eğitimiyle ilgili araştırmasında aritmetik ve cebir mevzusunu anlatırken izlediği yöntemi takip etmekte, Osmanlı alimlerinin "geometri ilmi" ve "astronomi ilmi"ne bakışları ile Taşköprülü-zade'nin bu ilimlere ve dallarına dair görüşleri hakkında bilgi verdikten sonra okutulan geometri ve astronomi kitaplarını ayrı ayrı değerlendirmektedir. Bu bağlamda ilk olarak geometri kitaplarına bakıldığında, Kadı-zade Rû-

40 A.g.e., c. I, s. 163-183.

41 A.g.e.,c. I, s. 191-260.

42 A.g.e.,c. I, s. 263-329.

43 A.g.e.,c. I, s. 333-462.

44 A.g.e.,c. I, s. 466-471.

45 A.g.e.,c. I, s. 191-260.

46 A.g.e.,c. I, s. 191.

47 A.g.e.,c. I, s. 226.

48 A.g.e.,c. I, s. 252.

mi'nin *Tuhfetu'r-Re'is (Şerhu eşkeli't-te'sis)* ile Nasîruddîn Tûsî'nin *Tahrîru usûli'l-hendese'sini* özellikle zikreden yazar, geometri ilminin teorik ve pratik geometri olmak üzere ikiye ayrıldığına, Osmanlı medreselerinde teorik geometrinin diğer dalları ile birlikte trigonometrinin de dolaylı olarak okutulduğuna dikkat çekmekte,⁴⁹ pratik geometrinin ise medreselerde “ilm-i misâha [ölçme ilmi]” hariç çok fazla yer tutmadığına işaret etmektedir.

Astronomi kitapları hususunda ise İzgi, “Teorik Astronomi Kitapları”,⁵⁰ “Ziçler ve takvim konusundaki eserler”,⁵¹ “usturlab, rub'-i müceyyeb, rub'-i mukantarar ve diğer astronomi aletleriyle ilgili eserler”,⁵² “vakit tayini ile ilgili genel kitaplar”,⁵³ “derece ve dakika hesabı ile ilgili kitaplar”ı⁵⁴ ayrı ayrı ele almakta ve değerlendirmektedir.

Riyazî ilimlerin dördüncü alt dalı olan “Müzik” konusuna gelindiğinde yazar, bir sanat dalı olan müziğin ameli kısmının Osmanlı medreselerinin müfredat programında yer almadığını ancak Taşköprülüzâde gibi bazı medrese mensubu alimlerin –sayıları az da olsa- bu dala ilgilendiklerini ifade etmektedir.⁵⁵

Kitabın ikinci cildini oluşturan üçüncü bölümde, Osmanlı medreselerinde okutulan “Tıp”,⁵⁶ “Fizik”,⁵⁷ “Kimya”,⁵⁸ “Botanik”,⁵⁹ “Zooloji”,⁶⁰ “Mineraloji”,⁶¹ “Jeoloji”,⁶² “Ziraat”⁶³ ve “Coğrafya”⁶⁴ gibi “Tabii İlimler” incelenmektedir. İzgi bu bölümde, Osmanlı medreselerinin müfredat programını teşkil eden, yukarıda sözü geçen tabii ilim dallarının her birini hem eğitimi, hem de kullanılan ve okutulan kitapları cihetiyle ele almaktadır.

Tabii ilimlerin alt dallarından biri olan “Tıp” ile ilgili olarak, özellikle İstanbul Süleymaniye ve Edirne II. Bâyezid Darüşşifası tıp medreseleri ve diğer darüşşifâlarda gerçekleştirilen tıp eğitimi ve okutulan tıp kitapları yanında bazı İslâm ve Osmanlı alimlerinin konuyla ilgili düşünceleri, Osmanlılarda tıbbın durumu ve tabiilerin ilmî seviyelerine dair değerlendirmelerde bulunan İzgi, tıp alanında

49 A.g.e., c. I, s. 306-307.

50 A.g.e., c. I, s. 370-412.

51 A.g.e., c. I, s. 413-428.

52 A.g.e., c. I, s. 428-448.

53 A.g.e., c. I, s. 448-450.

54 A.g.e., c. I, s. 450-462.

55 A.g.e., c. I, s. 465-471.

56 A.g.e., c. II, s. 19-106.

57 A.g.e., c. II, s. 107-144.

58 A.g.e., c. II, s. 145-176.

59 A.g.e., c. II, s. 177-184.

60 A.g.e., c. II, s. 185-196.

61 A.g.e., c. II, s. 197-212.

62 A.g.e., c. II, s. 213-218.

63 A.g.e., c. II, s. 219-230.

64 A.g.e., c. II, s. 231-276.

Osmanlı-Batı ilişkilerini de irdelemektedir. “Fizik” başlığı altında ise diğerlerinde olduğu gibi öncelikle medreselerde fizik eğitiminden bahsetmektedir. Burada “İslam dünyasında fizik literatürünü oluşturan klasik eserler”⁶⁵ ve içeriklerine dair bilgiler veren yazar, okutulan fizik kitaplarını teorik ve tecrübî fizik kitapları olarak iki gruba ayırmakta, “Osmanlılarda optik ve mekanik gibi asıl fizikle ilgili teknik eserlerin müfredat programında yer alma”⁶⁶ dığını⁶⁶ ancak Osmanlı alimlerinin az da olsa bu konuda eserler kaleme aldıklarını vurgulamaktadır. İzgi, tecrübî fizik konusunu “Optik ve Perspektif”, “Mekanik”, “Sismoloji”, “Zaman-Hareket”, “Meteoroloji”, “Hidrostatik” ve “Diğer” olmak üzere yedi başlık altında incelemektedir. Teorik fizik konusunda *Hidâyetu'l-hikme*, *Kadı Mîr Şerhi* ve *Muslihiddin Lâ-rî Haşiyesi* ile birlikte diğer eserlere dikkat çekmektedir.

Kitabının tabii bilimleri inceleyen bölümünde üçüncü olarak “Kimya” konusuna değinen İzgi, burada öncelikle “eski kimyâ”⁶⁷ hakkında bazı ön bilgiler vermekte, daha sonra Osmanlılarda kullanılan kimya kitaplarını ele almaktadır. Aynı zamanda, tabii ilimlerin diğer alt dalları olan, botanik, zooloji, mineraloji, jeoloji, ziraat ve coğrafyanın Darülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nin kuruluşuna kadar Osmanlı medreselerinin müfredat programında yer almadığına, bu konulara ilgi duyan Osmanlı alimlerinin bu tür bilgileri hangi kaynaklardan elde ettiklerine ve bu sahalardaki çalışmalarına da işaret etmektedir.

Kitap, “Osmanlı medreselerinde ilimlerin gelişi güzel okutulmadığı, tersine onların belli bir tertiple (...) bir tedrisat kânununa göre okutulduğu”^{na68} dikkat çeken, sözkonusu olan riyâzî ve tabii ilimlerin öncelik ve önemini, Osmanlı alimlerinin bu ilimler hakkındaki görüşlerini ve okutulan, tercüme, istinsah ve telif edilen kitapları değerlendiren bir “Sonuç”⁶⁹ ile “Osmanlı Medrese Müfredat Programını Gösterir Sistematik Tasniflere Esas Olan Metinleri ve Aritmetik, Geometri ve Astronomi Dallarında Basılan Bazı Medrese Ders Kitaplarından Örnek Sayfaları İhtiva”⁷⁰ eden ekleri de içermektedir.

Sonuç

Eğitim sistemi ve bu sistem içinde okutulan ders kitaplarının bir milletin zihniyetini inşa etme ve geleceğini kuracak bireyleri yetiştirme bakımından ne kadar önemli olduğu, hiç şüphesiz teslim edilmesi gereken bir gerçektir. Bu nokta-i nazardan, altı yüz yıl boyunca hükümlenmiş olan ve kendinden önceki İslâm geleneğini meczederek yeni ve özgün bir medeniyet inşa eden Osmanlı insanını yetiştiren

65 A.g.e., c. II, s. 107.

66 A.g.e., c. II, s. 127.

67 A.g.e., c. II, s. 145.

68 A.g.e., c. II, s. 277.

69 A.g.e., c. II, s. 277-286.

70 A.g.e., c. II, s. 287- 320.

Osmanlı eğitim sisteminin bir kurumu olarak medreseyi, yapısını, işleyişini, müfredatını ve buralarda okutulan ders kitaplarını müstakil olarak ve geniş çapta ele alan *Osmanlı Medreselerinde İlim* adlı çalışma, okuyucuya ve günümüz araştırmacılarına Osmanlı insanının zihin dünyası ile ilgili ipuçları sunmaktadır. Kitap, Osmanlı medreselerinde okutulan tabii ve riyazî ilimlere ilişkin bir literatür/envanter çalışması niteliğinde olması dolayısıyla da Osmanlı bilim tarihi üzerine çalışanlar tarafından mutlaka görülmesi ve incelenmesi gereken bir eserdir.

Öte taraftan sözkonusu bu çalışması ile yayıncının sunuşunda⁷¹ da ifade ettiği üzere, Osmanlı medeniyetinin ilmi alanda klasik İslam medeniyeti ile olan bağlarını ortaya koyan, İslam geleneği içerisindeki sürekliliğe dikkat çeken ve “tıpta İbn Sînâ; astronomide Çağmîni, Nasîreddin Tusî, Kutbeddin Şîrâzî; optikte İbnü'l-Heysem ve Kemâleddin Fârisî; genel felsefede Esîrûddin Ebherî; kimyâda Câbir, Irâkî, Cildekî; botanikte İbnü'l-Baytar; zoolojide Demirî; minerolojide Tusî, Birûnî; coğrafyada İdrisî, Kazvinî, İbnü'l-Verdî... gibi klasik çağ otoriteleri”nin⁷² “ya doğrudan yahut çeşitli şerhler aracılığıyla okutul”duğuna⁷³ değinen İzgi, böylece, bugüne kadar bir şekilde gözardı edilmiş önemli bir hususu gündeme getirmektedir. Bu çalışma, kitapta yer alan Osmanlı medreselerinde okutulan veya Osmanlı medrese müntesiplerinin haricen okuduğu, Osmanlı alimlerince telif, istinsah ve şerh edilen eserlere bakıldığında, Osmanlı alimlerinin, ilimleri aklî ve naklî ilimler olarak ikiye ayırdıktan sonra, naklî ilimlerle ilgilendiği fakat aklî ilimlerle uğraşmadığı ve böylece geri kaldığı konusunda oluşmuş birtakım önyargıları da kırarak niteliktedir.

Bu nitelikleri yanında eserde, yazarının doğal olarak çok farklı ilmi disiplinlerin hepsini kuşatamamasından kaynaklanan tespit ve yorum hataları mevcuttur. Ancak kanımızca İzgi'nin eserinin iki nokta açısından özellikle tashih edilmesi gerekir: Birincisi kuruluş-gelişme-yükselme-duraklama ve çökme gibi siyasal tarihe ait bir zaman tasnifini ilmi-kültürel hayata aktarması; ikincisi ise muhtelif disiplinlerin muhtevasına ilişkin teknik değerlendirmelerin, yukarıda dikkat çekilen haklı nedenden dolayı, çoğunlukla eksik bırakılması.

Sonuç olarak bu eser, Osmanlı ilim geleneği ile klasik İslam geleneği arasında kurduğu bağ -ki bu ilişki kurulmadan Osmanlı alimlerinin ilim konusundaki özgün katkılarının tespiti mümkün olmadığı gibi bu ilim geleneğinin nasıl bir paradigma üzerine oturduğu da anlaşılabilir- açısından dikkate değer bir çalışmadır. İzgi bu çalışmasıyla, Osmanlı medreselerinde aklî ilimlere karşı kasıtlı ve örgütlü bir tavır alınmadığını, ciddî anlamda aklî-naklî ilimler çatışmasının yaşanmadığını göstermekte ve “Osmanlı bilim tarihini kavrama yolunda muhtaç olunan veri tabanına ulaşmada ciddî bir katkı sağla”maktadır.⁷⁴

71 A.g.e., c. I, s. 11.

72 İlhan Kutluer, “Osmanlı Medreselerinde Bilim: Merhum Cevat İzgi'nin Eseri Üzerine Okuma Notları”, *İzlenim*, İstanbul, 1996, sy. 35-36, s. 25.

73 Aynı yer.

74 Aynı yer.

***A Traveler of Truth in the Studies of History of Science:
Cevat İzgi and “Osmanlı Medreselerinde İlim”***

F. Samime İNCEOĐLU

Abstract

Cevat İzgi was one of the leading intellectuals in the studies of History of Ottoman-Turkish Science. This article, after giving brief information about İzgi's biography, his studies and contributions to the History of Ottoman-Turkish Science, will review his essential book *Osmanlı Medreselerinde İlim* (Science in the Ottoman Madrasas).

İzgi's study, *Science in the Ottoman Madrasas*, analyzes the structure, functions and curriculum of the *madrasa* as an institution of Ottoman learning system. The author examines the textbooks that were taught in the *madrasa*. Besides, İzgi mentions about the books which were not normally in the curriculum of the *madrasa* but taught with special initiatives of the *muderris* on the specific subject. His book presents the literature on studies concerning *tabii* and *riyazi* sciences. In doing this, the author follows a thematic/analytic approach, rather than chronological. At the same time, İzgi puts considerable emphasis on the relationships between the traditions Ottoman Science and Islamic Science. Therefore, it is a primary reference book for those who study the History of Ottoman Science.